

Міхай КОЧІШ

УКРАЇНСЬКЕ ТА БІЛОРУСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО В СЕГЕДІ

У Сегедському університеті дослідження зі славістики були розпочаті в галузі південнослов'янських мов, а після другої світової війни вони були сконцентровані лише на сучасній російській мові. Але поступово розширюється тематика досліджень, у якій, уже з кінця п'ятдесятих років, з'являються також і інші східнослов'янські мови.

Ключові слова: українська мова, білоруська мова, давньоруська мова, історія східнослов'янських мов, Сегедський університет.

Місто Сегед знаходиться в південній частині Угорщини, де, у період до здобуття батьківщини угорцями, проживало слов'янське населення. Про цей факт свідчить також назва нашої області, яка є одночасно й назвою одного з її міст: слово Чонград походить від праслов'янського сполучення **čьrнь gradъ*.¹ Таким чином, зрозуміло, що в університеті, який працює в Сегеді з 1921-ого року, навчання та дослідження в галузі славістики були розпочаті ще перед Другою світовою війною.

Професор Імре Тот опублікував низку повідомлень з історії сегедської славістики. В статті, написаній у 1975-ому році, він окреслює три періоди цієї історії: 1) доба загальної славістики та південнослов'янської філології (до 1948/49-ого навчального року), 2) роки існування Інституту російської мови (до 1958-ого року), 3) період Кафедри російської мови та літератури, центру інтенсивних досліджень. (Треба додати, що теперішній Інститут слов'янознавства, котрий має дві кафедри – російської та слов'янської філології, був заснований тільки в 1997-ому році.)

Перший період докладно описано в іншій статті професора Тота, прочитаній ним на науковій конференції під назвою «П'ятдесят років сегедській славистиці», проведеної в 1999-ому році. Початком слов'янської філології вважається рік 1935, час перших лекторських уроків сербохорватської мови. У розкладі занять, крім курсів з сербської філології, незабаром з'являється також і словеністика. Відомі представники південнослов'янської філології в Угорщині Ласло Гадрович і Агоштон Павел на початку сорокових років були викладачами і нашого університету. У 1943-ому році було розпочато вивчення словацької, а відразу після

¹ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* – Budapest, 1988. – С. 339.

² И.Х. Том: *Данные к истории изучения славянских языков в Сегедском университете. Dissertationes Slavicae IX – X.* – Szeged, 1975. – 235-253.

Другої світової війни – російської та болгарської мов. Усе це логічно привело до відкриття в 1946-ому році Інституту славістики. Перший директор інституту Антал Клемм читав цикл лекцій під назвами «Вступ до слов'янського мовознавства» та «Слов'янська порівняльна граматики». Професор Тот звертає увагу на те, що пізніше подібні курси були відсутніми в освіті студентів. У 1948-ому році Інститут славістики був перетворений в Інститут російської мови, у період існування якого ні вступних, ні синтетизуючих курсів зі слов'янського мовознавства не було.³

Дослідження третього етапу проводилося нами на базі надрукованих розкладів занять, які зберігаються в університетському зібранні Центральної бібліотеки. Період із 1958-ого року ми би розподілили на дві частини, на кордоні яких знаходиться відкриття в 1993-ому році нових відділень – болгарської, сербської та української філології.

На відділенні російської мови та літератури в 1958-ому році з'явився курс «Слов'янські народи та мови» (викладачі: Йожеф Югас, Пал Шонкой, і, з 1962-ого до 1968-ого року, Імре Х. Тот). Імре Тот, після циклів лекцій «Вступ до русистики» та «Вступ до славістики», оголосив набір на лекції з курсу «Вступ до слов'янського мовознавства» (з 1972 до 1980 рр., а потім знову з 1989-ого року). Починаючи від 1973-ого року, він регулярно читав лекції з порівняльної граматики слов'янських мов під різними назвами («Елементи порівняльної слов'янської граматики», «Вступ до порівняльного слов'янського мовознавства», «Елементи порівняльної та типологічної слов'янської граматики» тощо). Заслугове увагу й курс «Питання слов'янської історичної морфології», який із 1990-ого року вів Габор Балаж.

Із шістдесятих років нашим студентам-русистам було забезпечено й ґрунтовну освіту з історії мови. Вивчаючи явища давньоруської мови, вони мали змогу ознайомитися з особливостями української та білоруської мов. Дисципліна «Історія російської мови» (інші її назви «Давньоруська мова», «Російська історична граматики») з'являється в розкладі занять із 1961-ого року. Першим її викладачем був Іштван Пете, але читання лекцій та проведення семінарів незабаром переходять до Імре Тота; крім нього, ми зустрічаємося також з іменами й колег Пал Шонкой, Іштван Феринц, Габор Горват, а, з 1980-ого року часто, Агнеш Кацмба, Габор Балаж та Мігай Кочіш. Останній на початку дев'яностих років декілька разів читав цикл лекцій на тему «Вступ до східнослов'янського мовознавства».

Із 1976-ого року викладання збагачується українознавчою тематикою. Михайло Ілляш вів факультативну українську розмовну практику впродовж чотирьох семестрів (ця традиція

³ H. Tóth Imre: A szegedi szlavisztika kezdetei. *Ötvenéves a szegedi szlavisztika / Пятьдесят лет сегодской славистике*. Szeged, 1999. S. 33–41.

продовжувалася з 1990-ого року завдяки діяльності Наталі Шайтош). Між 1988 і 1991 та 1990 і 1994 роками Мігай Кочіш читав цикл лекцій «Ретроспективний аналіз української мови» й «Українці (минуле та сучасність)». Значну частину останнього курсу зайняла характеристика староукраїнської і сучасної мов.

Навчання білоруської мови тривало лише навесні 1981 року під керуванням Михайла Корчиця.

У 1993-ому році були відкриті нові слов'янські відділення, таким чином розпочалася освіта й з української філології. Крім відомих уже предметів «Вступ до слов'янського мовознавства» та «Елементи порівняльної слов'янської граматики» (викладання яких поступово перейшло до Агнеш Кациба), студентам-україністам було визначено такі дисципліни як «Українська розмовна практика» й «Система сучасної української мови» (їхніми викладачами, як правило, були лектори української мови: Микола Зубов, Сергій Красножон, Наталя Вдовиченко, Оксана Ковальчук – з Одеського університету ім. Мечнікова, Наталя Ханікіна, Ірина Багмут – з Київського університету ім. Драгоманова, а також Наталя Шайтош), та ще «Історія української мови» (про цей курс дбав Мігай Кочіш). Починаючи з 2006-ого року ця структура поступово перейшла в болонську систему освіти.

Ефективність навчання залежить також від якості підручників. З-під пера наших колег (разом з лекторами та викладачами-гостями за час їхнього перебування в нашому університеті) вийшло чимало навчальної літератури.

Підручник Імре Тота «Вступ до східнослов'янського мовознавства», який перший раз побачив світ у 1973-ому році, має вже сім видань. У ньому перелічуються найважливіші спільні риси східнослов'янських та специфічні особливості української та білоруської мов.⁴

В іншому підручнику, що є спільною працею Йозефа Бігарі та Імре Тота під назвою «Вступ у рисистику», ми можемо читати про звукові та граматичні зміни давньоруської мови, про характеристику сучасних східнослов'янських мов, а також знаходимо в нім український та білоруський тексти.⁵

Професором Тотом складена й книжка з порівняльної граматики слов'янських мов,⁶ а також написана монографія про історію мовознавства до початку ХХ ст.⁷ У цій праці йдеться про діяльність та значення Лаврентія Зизанія й Мелетія Смотрицького (стор. 78), більш детально – Александра Потебні (стор. 156-157). Варто дослівно перекласти одне із речень автора, надруковане 11

⁴ H. Tóth Imre: Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Szeged–Szombathely, 2004. – S. 167–173.

⁵ Bihari József, H. Tóth Imre: Bevezetés a russzisztikába. Budapest, 31988. – S. 155–156, 162.

⁶ Rövid összehasonlító szláv nyelvtan I. Szeged. – S. 49–55.

⁷ H. Tóth Imre: A nyelvtudomány története a XX. század elejég. Szombathely, 1996.

років тому: «Розкриття Потебні ще не здійснено, хоча його міркування, без сумніву, значною мірою могли би збагатити дослідження в галузі семантики» (стор. 157 – переклад наш, М.К.). Необхідно зазначити, що недавно наша колега Наталя Шайтош захистилася з теми наукової діяльності Александра Потебні.⁸

У Сегеді були видані два посібники із сучасної української мови, складені для угорського студента. В хрестоматії з історії української мови розміщено чимало пам'яток церковного та світського призначення, які написані або зберігаються на території Карпатського басейну.¹⁰

За останні десятиріччя основні напрямки досліджень з україністики та білорусистики визначаються діяльністю сегодської палеославістичної школи, заснованої професором Тотом. Його докторська дисертація, яку потім видано в Софії,¹¹ була написана на базі мови ранніх давньоруських рукописів. Завдяки плідній роботі колективу цієї школи побачив світ словниковий матеріал багатьох пам'яток, зокрема Євгеніївського Тлумачного Псалтиря та Турівського Євангелія XI ст., які мають неабияке значення в історії української мови.¹² Опис та текст названих джерел вийшов друком у Сегеді.¹³

Викладач Мігай Кочіш займається здебільшого українськими церковними пам'ятками XVI ст., які зберігаються в Угорщині. Нещодавно побачила світ його монографія (одночасно й докторська дисертація), написана про правопис досліджених ним 12-и рукописів.¹⁴ Також він видав друком текст декількох (з цих 12-

⁸ Наталья Шайтош: Александр Афанасьевич Потебня и харьковская научная школа в конце XIX – начале XX века / Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). – Budapest, 2009.

⁹ Микола Іванович Зубов, Мігай Кочіш: Навчальні тексти і діалоги з української мови для початківців. Серед, 1999; Bahmut Irina, Stefuca Viktória: Lépcsőfok I. Ukrán nyelvkönyv kezdők részére / Сходинка I. Українська мова для початківців. – Szeged, 2010.

¹⁰ H. Tóth Imre, Kocsis Mihály: Ukrán nyelvtörténeti szöveggyűjtemény. Szeged, 1998.

¹¹ Имре Тот: Русская редакция древнеболгарского языка в конце XI – начале XII вв. София, 1985.

¹² Szótár-index az óbolgár nyelv XI – XII. századi orosz másolatú emlékeihez I-III / Словарь-индекс русской редакции древнеболгарского языка конца XI – начала XII века I–III. Szerkesztő: H. Tóth Imre. – Szeged, 1989 – 1995.

¹³ В.В. Колесов: Евгениевская псалтырь. Dissertationes Slavicae VIII. Szeged, 1972: 58–69+40 копій з оригіналу; И. Х. Тот, Э. Хорвати, Г. Хорват: Туровские листки. Dissertationes Slavicae XIII. – Szeged, 1978. – S. 181–258.

¹⁴ Kocsis Mihály: Tizenhatodik századi ukrán egyházi kézirataink és helyesírásuk. [Bibliotheca Slavica Savariensis X.]. – Szombathely, 2008.

и) кодексов.¹⁵ М. Кочишу належать і публікації статей з історії української мови та її діалектів,¹⁶ а також з угорсько-українських мовних контактів.¹⁷

Із праць інших дослідників звертаємо увагу на книжку Іштвана Пожгаї про Синайський Патерик, джерело вивчення історії української мови¹⁸ та статтю Габора Балажа.¹⁹

Починаючи з 1996-ого року, українці Угорщини кожний третій рік збираються в Сегеді, де в рамках наукової конференції звітуються про свої нові дослідження. Матеріали цих конференцій, які містять також статті й повідомлення з мовознавства, виходять у періодичному виданні «Hungaro-Ruthenica» під редакцією Мігая Кочиша.²⁰

Засновником (і досі єдиним представником) сегедської білорусистики вважається Пал Шонкой, з-під пера якого вийшли дві цікаві для нас статті. У 1967-ому році він опублікував працю про Познанський рукопис № 94,²¹ котра була, як читаємо в його

¹⁵ Скотарське учительне євангеліє – український гоміліяр 1588 року. Текст рукопису підготував і видав Мігай Кочиш. З передмовою проф. Василя Німчука. [Bibliotheca Slavica Savariensis IV.]. – Сомбатгей, 1997; The Szeged Minea. A Cyrillic Manuscript from the Late 16th Century. A text edition by Mihály Kocsis. [Bibliotheca Slavica Savariensis VI/1–3.] Szombathely, 1999–2001; Михай Кочиш: Лейтманская минея. Исследования и текст. [Bibliotheca Slavica Savariensis VIII]. – Сомбатгей, 2003; Мігай Кочиш: Опис українських церковних книг, які зберігаються в Будапешті та Сегеді. Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest. Michael Moser, András Zoltán (Hg.). [Slavische Sprachgeschichte Bd. 4.]. – Wien–Berlin, 2008. – S. 173-185 (з повним текстом Сегедських листків).

¹⁶ Михай Кочиш: К вопросу об удлинении полногласных [o] и [e] в украинском языке. Bibliotheca Slavica Savariensis. Tomus II. – Szombathely–Szeged, 1994. – S. 33-36; Михай Кочиш: Деловые документы как источники изучения украинских говоров. VI. Međunarodni slavistički dani. Bibliotheca Croatica Hungariae. Knjiga 3/2. – Sambotel–Pečuh, 1998. – S. 291-299; Kocsis Mihály: К изучению истории украинских говоров. Studia Russica XVII. – Budapest, 1999. – S. 40-42; Kocsis Mihály: До вивчення іменникових форм староукраїнської мови. Studia Russica XVIII. – Budapest, 2000. – S. 107-114.

¹⁷ Kocsis Mihály: A magyar nyelv néhány szavának történetéhez – ukrán oklevelek alapján. Magyarok és szlávok. – Szeged, 1993. – S. 415-421; Михай Кочиш: К истории двух славянских заимствований в венгерском языке (gerezd, mázsa). Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica XXIII. – Szeged, 1994. – S. 159-163.

¹⁸ Иштван Пожгаи: Синайский патерик. Лингвистический анализ кодекса Государственного Исторического музея под сигнатурой Син. 551. [Studia Palaeoslavica IV.]. – Szeged, 2004.

¹⁹ Габор Л. Балаж: Своеобразность системы падежных оппозиций в украинском языке. Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica XXVII. – Szeged, 2007. – S. 5-14.

²⁰ Hungaro-Ruthenica I. Szeged, 1998; Hungaro-Ruthenica II. Szeged, 2001; Hungaro-Ruthenica III. Szeged 2006; Hungaro-Ruthenica IV. – Szeged, 2008.

²¹ П. Шонкой: К истории системы склонения имен существительных (на материале Познанской рукописи № 94). Dissertationes Slavicae V. – Szeged, 1967. – S. 15-21.

некролозі, перша в Угорщині робота з історії білоруської мови.²² Об'єктом іншої посмертної публікації П. Шонкою стала одна з частин Познанського рукопису, т.з. «Исторыя о Атыли, короли угорском». Після аналізу найважливіших фонетичних особливостей тексту, П. Шонкой прийшов до висновку, що мова «Исторыи» – старобілоруська.²³ Дослідження Пала Шонкою продовжив та поширив будапешького професора Андраша Золтана, котрий написав ґрунтовну працю та захистив докторську дисертацію про цей твір XVI ст., що є перекладом роботи угорського автора.²⁴

Історія вивчення українського та білоруського мовознавства в Сегеді свідчить про те, що обґрунтовані славістичні дослідження не можуть проходити без ретельного знання історії та сучасної системи окремих слов'янських мов. Усвідомлення цієї аксіоми є гарантією того, що сегедська славістика збереже свою багатогранність як передумову якісної роботи.

Михай Кочиш

Украинское и белорусское языкознание в Сегеде

В Сегедском университете исследования по славистике начались в отрасли южнославянских языков, а после Второй мировой войны они были сконцентрированы на современном русском языке. Но тематика исследований постепенно расширяется, в ней, уже с конца пятидесятих годов, появляются также и другие восточнославянские языки.

Ключевые слова: украинский язык, белорусский язык, древнерусский язык, история восточнославянских языков, Сегедский университет.

Mihály Kocsis

Ukrainian and Belarusian linguistics in Szeged

At the University of Szeged research on Slavistics began in the field of South Slavic languages, but, after the Second World War, it concentrated on contemporary Russian. However, the subject of the research was extended step by step, and from the late '50s included the other East Slavic languages, too.

Keywords: Ukrainian language, Belarusian language, Old Russian language, history of East European languages, University of Szeged.

²² И.Х. Тот: Пал Шонкой (1928–1975). *Dissertationes Slavicae IX–X*. Szeged, 1975. – S. 256.

²³ П. Шонкой: Замечания об «Исторыи о Атыли, короли угорском». *Dissertationes Slavicae IX–X*. Szeged, 1975. – S. 207–217.

²⁴ Zoltán András: Oláh Miklós Athila című munkájának XVI. századi lengyel és fehérórosz fordítása / «Athila» M. Олаха в польском и белорусском переводах XVI века. Nyiregyháza, 2004.